

Олексій ПЕТЕЧЕЛ

ORCID: 0000-0003-1825-7528

Мар'яна КАГЛІЙЧУК

ORCID: 0009-0004-3483-2590

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН ТА ЗБРОЯ У ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ : КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

УДК 343.851

Постановка проблеми. Вчинення військовослужбовцями російської федерації статевих злочинів проти цивільного населення України стало не тільки явно протиправною поведінкою, а й методом ведення війни. Слід зазначити, що проблема кваліфікації сексуального насильства та зґвалтування як кримінальних правопорушень, вчинених під час ведення бойових дій, набула актуальності ще у 2014 році, з моменту ведення бойових дій на сході України. Однак в той період зазначеному питанню не приділялась значна увага, зважаючи на незначну інтенсивність їх вчинення, а також високу латентність. Водночас повномасштабне вторгнення російської федерації у 2022 році загострило питання несення відповідальності російських комбатантів за злочини, вчинені на території України, в тому числі проти статевої свободи та недоторканості. У контексті війни російської федерації проти України ці злочини набули системного характеру, перетворюючись на інструмент гібридної війни, спрямованої на руйнування соціального прошарку українського суспільства.

Метою статті є дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) як одного з проявів воєнних злочинів у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Особлива увага приділяється кримінально-правовим аспектам визначення СНПК, аналізу його кваліфікації як воєнного

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

злочину згідно з міжнародним і національним законодавством, а також кримінологічним особливостям використання цього виду насильства як зброї війни.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право чітко визначає сексуальне насильство як воєнний злочин, і ці дії підпадають під юрисдикцію таких інституцій, як Міжнародний кримінальний суд. Проте, незважаючи на численні докази й свідчення постраждалих, проблема часто стикається з недостатньою увагою міжнародної спільноти та труднощами в притягненні винних до відповідальності.

Найперше слід протлумачити поняття сексуального насильства. Під таким в Управлінні Верховного комісара ООН у справах біженців розуміють гендерно зумовлене насильство (ГЗН), яке охоплює такі кримінальні правопорушення, як зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, насильницька вагітність, примусовий аборт, стерилізація, шлюб під примусом, а також інші форми сексуального насильства подібної тяжкості, що спрямовані на жінок, чоловіків, дівчат чи хлопців та мають прямий або опосередкований зв'язок із збройним конфліктом [1]. Таким чином, із даного визначення можна виокремити наступні ознаки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) :

- вчинення протиправних дій із застосуванням сили, примусу або погроз;
- протиправні дії є актами сексуального характеру та включають будь-які форми діянь, що посягають на статеву свободу та недоторканість особи;
- зазначені діяння прямо чи опосередковано обумовлені контекстом збройного конфлікту.

Отже, таке насильство є інструментом психологічного, фізичного та соціального терору, який використовується для підвищення стійкості жертв і їхніх громад.

Зважаючи на жорстокість та суспільну небезпечність СНПК, міжнародне законодавство містить ряд положень, які визначають відповідальність та характеристику аналізованого діяння. Так, Римський статут Міжнародного Кримінального Суду відносить

дане правопорушення до злочинів проти людяності, воєнних злочинів, а також до злочину геноциду. Як вже зазначалося у попередніх дослідженнях, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом в контексті російської агресії слід кваліфікувати виключно як воєнний злочин, оскільки злочини проти людяності можуть здійснюватися навіть у мирний час і не обов'язково пов'язані зі збройним чи іншим конфліктом, а щодо злочину геноциду – то об'єктивна сторона даного правопорушення, що міститься у Римському статуті Міжнародного Кримінального Суду, значно ширша і охоплює не тільки діяння, що посягають на статеву свободу та недоторканість особи, але й на життя (вбивство), здоров'я (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень), психічний стан особи (заподіяння психічного розладу) та ряд інших діянь, що містяться в статті 6 згаданого акту [2, с. 60-61].

Якщо аналізувати СНПК саме як воєнний злочин, то, крім вищезазначених ознак, слід також наголосити на : цілеспрямованості і масштабності, оскільки діяння мають системний або організований характер; порушенні міжнародного гуманітарного права, оскільки такі дії порушують закони та звичаї війни, закріплені у Женевських конвенціях і протоколах до них, зважаючи на напади на цивільне населення або осіб, які перебувають під захистом як неучасники бойових дій; наявність умислу, як і при вчиненні інших воєнних злочинів чи правопорушень, що посягають на статеву недоторканість та свободу.

Крім того, на рівні Європейського Союзу ключовим документом є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, відома також як Стамбульська конвенція. Варто зауважити, що цей документ охоплює питання сексуального насильства в мирний час, проте його положення залишаються чинними і в умовах збройних конфліктів.

Що стосується кваліфікації СНПК за законодавством України, то законодавець не завжди слідував однакового підходу щодо цього питання. Так, з 2014 року вчинення сексуального насильства російськими військовослужбовцями стосовно цивільного населення органи розслідування кваліфікували за статтею 438

Кримінального кодексу України (далі – КК України) – Порушення законів та звичаїв війни (назва статті чинна на момент кваліфікації вказаних правопорушень). Така кваліфікація хоча й враховує ознаки кримінального правопорушення, вчиненого під час ведення бойових дій стосовно цивільного населення, однак його об'єктивна сторона – жорстоке поводження чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, а також інші порушення законів та звичаїв війни – є досить обширною і не посилається саме на сексуальне насильство, як форму його вчинення.

Після ратифікації Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09 жовтня 2024 року № 4012-IX [3], яким внесено зміни до статті 442 КК України, примітка якої вказує, що під серйозною шкодою, серед іншого, слід розуміти вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства.

Цим же Законом КК України доповнено статтею 442-1 «Злочини проти людяності», пункт 4 частини першої якої криміналізує діяння зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства, вчинене умисно в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Таким чином, нещодавні зміни до Кримінального кодексу України є важливим кроком для узгодження національного законодавства України із ратифікованим Римським Статутом, однак можуть стати проблемним питанням кваліфікації СНПК, оскільки створюють між собою правову колізію.

Слід також проаналізувати положення Проекту нового Кримінального кодексу [4, с. 98]. Так, СНПК як кримінально каране діяння закріплене, зокрема, в статті 14.2.5, яка регламентує відповідальність за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного чи неміжнародного збройного

конфлікту. Згідно з положеннями цієї статті, кримінальній відповідальності підлягає особа, яка здійснила такі дії, як зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, стерилізацію чи інші форми сексуального насильства, що є грубим порушенням статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій. Цей злочин віднесено до 7 ступеня тяжкості.

Додатково, стаття 11.2.3 Розділу 11.2 також встановлює відповідальність за злочини проти людяності. У пункті 7 цієї статті передбачено відповідальність за аналогічні дії, зокрема зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, стерилізацію чи інші форми сексуального насильства, які порушують статтю 3 Женевських конвенцій. За такі дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 13 років, а також можливість призначення додаткових санкцій.

Окрім того, стаття 11.1.2 визначає відповідальність за злочин геноциду, до форм якого віднесено тяжке насильство, включаючи зґвалтування та інші сексуальні злочини. Геноцид класифікується як злочин 9 ступеня тяжкості, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 16 до 20 років або довічне ув'язнення.

Отже, проект нового КК України також містить ряд положень, які кваліфікують сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом як серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, злочин проти людяності та злочин геноциду.

Таким чином, дослідження кримінально-правових аспектів СНПК, дозволяє визначити правові межі відповідальності за цей вид злочинів та забезпечити їх кваліфікацію відповідно до норм національного та міжнародного права. Однак для комплексного розуміння природи цього явища необхідно звернутися до кримінологічного аналізу, який дозволяє дослідити соціальні, психологічні та культурні чинники, що сприяють його вчиненню, а також оцінити вплив цих злочинів на жертв і суспільство в цілому. Саме кримінологічний підхід забезпечує глибше усвідомлення причин виникнення СНПК та сприяє розробці ефективних механізмів його запобігання.

Згідно зі статистичними даними, опублікованими Офісом Генерального прокурора, станом на 05 грудня 2024 року [5] зафік-

совано 331 факт СНПК, з них постраждалими є 213 жінок та 118 чоловіків, серед них 17 неповнолітніх (16 дівчат та 1 хлопець). Однак слід зазначити, що дане кримінальне правопорушення характеризується високою латентністю, а отже, прихованістю. Це ускладнює створення повної й об'єктивної картини їх поширеності. Серед причин цього явища виділяються сильна психологічна травма потерпілих, низький рівень довіри до правоохоронних органів, скептицизм щодо можливості покарання винних, а також проблеми в документуванні випадків. Ці труднощі часто пов'язані з небажанням жертв повторно давати свідчення, недостатньою підготовкою відповідальних осіб до роботи з постраждалими, перебуванням території під окупацією або відсутністю свідків, коли немає змоги безпосередньо спілкуватися з потерпілими.

Органами розслідування на вказаний звітний період розкрито 88 фактів вказаних протиправних діянь, найпоширенішими серед яких є звалтування, примусове оголення статевих органів, каліцтво або насильство над статевими органами, змушування дивитись на вчинення дій сексуального характеру над близькими чи родичами. Крім того, повідомлено про підозру 60 військовослужбовцям російської федерації, до суду скеровано 28 обвинувальних актів щодо 40 осіб, п'ятьох з яких засуджено до покарання.

Що стосується географії СНПК, то, згідно із цією ж статистикою, найбільшу кількість випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зафіксовано у Херсонській (105), Донецькій (78) та Київській (59) областях. Така поширеність вчинення даного злочину є наслідком тривалої окупації вказаних областей. Однак, слід зазначити, що, до прикладу, Луганська область досі залишається фактично повністю окупованою, але на її території зафіксовано всього 6 фактів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Аналогічна ситуація із Автономною Республікою Крим, де зафіксовано всього 1 такий випадок. Таку різницю у кількості виявлених злочинів можна пояснити деокупацією зазначених областей та можливістю проведення слідчих дій. Натомість на територіях, де далі ведуться бойові дії або які залишаються окупованими – така діяльність є неспроможною.

Свідчення після деокупації підтверджують, що сексуальне насильство стало поширеною практикою окупантів, особливо

стосовно молодих жінок. Під час війни сексуальне насильство часто поєднується з фізичним, етнічним і національним насильством. Історичні дані свідчать, що згвалтування, вчинені військовими російської армії, є системною практикою, яка використовувалася протягом усіх їхніх воєн, починаючи з Першої світової. Це явище служить інструментом приниження, психологічного тиску та підкорення цивільного населення на окупованих територіях, а також актом помсти за невдачі в бойових діях [6, с. 147].

Ефективне сприяння соціальному добробуту неможливе лише за допомогою правових санкцій, тому важливо зосередитися на запобіганні злочинам ще до їх скоєння. Така діяльність вимагає переосмислення теоретичних підходів до кримінально-правових заходів у сфері захисту свободи, честі та гідності особи, а також розробки рекомендацій для вдосконалення системи протидії злочинності. Злочинність має адаптивний характер, що проявляється у виникненні нових форм правопорушень, які потребують оновлення законодавства й механізмів їх запобігання. Злочини цієї категорії мають комплексний характер, який включає взаємодію загальних і специфічних факторів, що впливають на злочинців, жертв і суспільство загалом. Крім того, боротьба зі злочинністю під час конфлікту, на тлі збройної агресії, вимагає негайної уваги законодавців, оскільки насильницькі злочини проти особистості, особливо ті, що загрожують життю та статевій недоторканості, як вже зазначалось, є особливо гострою проблемою сучасної України [7, с. 1351].

Слід зазначити, що одним із обґрунтованих кроків законодавця щодо протидії та регулюванню відповідальності за СНПК стало усунення строку давності для осіб, які вчинили злочини проти людяності чи міжнародного правопорядку. Такі зміни внесені в статтю 80 КК України Законом № 4012-ІХ, згаданим вище.

Іншим актом у сфері протидії сексуальному насильству є Проект Закону № 10132 [8], який визначає правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон також охоплює членів сімей загиблих або померлих таких осіб і встановлює правові підстави для надання їм невідкладних проміж-

них репарацій та передбачає створення Комісії з розгляду питань, пов'язаних з визнанням осіб постраждалими, порядок визнання осіб постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, їх облік.

Окрім змін до законодавства варто також відзначити, що державна влада за підтримки ООН відкрила 11 центрів медичної допомоги для постраждалих від СНПК, включаючи два мобільні центри, та створила інтерактивну карту послуг, доступних по всій Україні.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, слід зазначити, що Україна вже розпочала вдосконалення інституту притягнення до кримінальної відповідальності за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, а також впроваджувати механізм протидії вказаному правопорушенню як до його вчинення, так і після. Однак, для ефективного функціонування слід використовувати комплексний підхід, який включає як національне законодавче регулювання, так і міжнародну співпрацю. Зокрема, одним із таких кроків є створення чіткого правового механізму, що визначає відповідальність за вчинення таких злочинів та захищає права постраждалих. Як вже зазначалось, до Кримінального кодексу України внесено зміни, що регулюють дані відносини, однак при кваліфікації діяння можуть виникати суперечності щодо визначення конкретної статті Особливої частини, оскільки СНПК, як кримінально каране діяння, охоплюється особливою частиною декількох статей.

Крім того, необхідно створювати спеціальні механізми для збору доказів та розслідування випадків СНПК, які часто є складними через стигматизацію жертв і труднощі з документуванням. Законодавство повинно передбачати захист свідків і постраждалих, а також гарантувати їхню участь у процесі відновлення справедливості.

Заходи відновлення жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами після вчинення злочинів мають бути спрямовані на подолання фізичних і психологічних наслідків, а також на їхню соціальну реінтеграцію. До того ж, законодавство має забезпечувати належну допомогу жертвам, включаючи медичну, психологічну та правову підтримку. Окрім згаданого Проекту Закону,

доцільними також є розробка державних програм з реабілітації постраждалих, включаючи відшкодування шкоди (одноразові виплати або довгострокову фінансову підтримку, зокрема для забезпечення лікування чи відновлення життєвих умов) та надання психологічної допомоги (центри підтримки, програми групової терапії, гарячі лінії). Також важливим аспектом став би безкоштовний доступ до медичних послуг постраждалим від СНПК. Крім того, медичний персонал повинен бути підготовлений до роботи з постраждалими від цього злочину.

Важливим елементом також є інтеграція в суспільство. Вказані програми можуть включати професійну підготовку та працевлаштування постраждалих, освітні ініціативи для дітей і дорослих тощо.

Що стосується юридичного аспекту, то жертви повинні мати доступ до безкоштовної правової допомоги для отримання компенсацій, участі в судових процесах і захисту своїх прав.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом є тяжким воєнним злочином, що використовується як інструмент терору, приниження та знищення морального духу населення в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Його злочинний характер вимагає посилення міжнародної та національної правової відповідальності, вдосконалення механізмів розслідування і документування таких злочинів, а також захисту прав постраждалих.

1. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК): загальні рекомендації. URL : <https://www.unhcr.org/ua/> (дата звернення 02.12.2024).
2. Каглійчук М.Ю. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: проблеми кримінально-правової кваліфікації. *UNIVERSUM*. № 02/ 2023. С. 58-63.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення 05.12.2024).
4. Каглійчук М.Ю. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кваліфікація за законодавством України. *Правова система та дер-*

жовтоторення: історичний вимір і сучасні тенденції: матеріали II науково-практичної конференції. Ужгород, 16-17 лютого 2024 р. С. 96-99.

5. *Кримінальне переслідування за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Результати діяльності. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti> (дата звернення 09.12.2024).*
6. *Petechel Oleksiy. Sexual violence by military personnel of the Russian Federation against the civilian population of Ukraine. Law & Society, 9. 2024. С. 147–150.*
7. *M. Chernysh, M. Iatsyna, O. Petechel, V. Holubosh, I. Pylypenko. Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person. Pakistan Journal of Criminology, Vol. 16, No. 03. 2024. С. 1349-1364.*
8. *Проект Закону про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42862> (дата звернення 12.12.2024).*

Петечел О.Ю., Каглійчук М.Ю. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом як воєнний злочин та зброя у війні російської федерації проти України : кримінально-правовий та кримінологічний аспекти.

У статті здійснено комплексний аналіз сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом як одного з найтяжчих воєнних злочинів у контексті збройної агресії російської федерації проти України. Автори розглянули використання цього виду насильства як зброї війни з метою терору, приниження та деморалізації цивільного населення. Особливу увагу приділено кримінально-правовим аспектам кваліфікації сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом за національним законодавством України, аналізу норм міжнародного гуманітарного права, таких як Женевські конвенції та Римський статут Міжнародного кримінального суду, а також їхньої імплементації у національне законодавство. Проаналізовано закріплення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом у чинному Кримінальному кодексі України, а також у проекті нового Кримінального кодексу України. У статті авторами також досліджуються кримінологічні особливості сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом як явища, зокрема його системний характер у збройному конфлікті, деякі кількісні та якісні показники злочинності, а також способи протидії сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом як до моменту його вчинення, так і після. Окрім правового та кримінологічного аналізу, у статті досліджується вплив сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, на жертви, їхні сім'ї та громади. Автори наголошують на необхідності створення ефективних механізмів правової, соціальної та психологічної допомоги постраждалим. У підсумку стаття пропонує рекомендації щодо удосконалення кримінально-правового регулювання, міжна-

родної співпраці та заходів з попередження сексуального насильства у збройних конфліктах. Зокрема, наголошується на важливості належного розслідування злочинів, притягнення винних до відповідальності, а також впровадження програм реабілітації для жертв.

Ключові слова : сексуальне насильство, воєнний злочин, протидія злочинності, кримінально-правова кваліфікація.

Petechel O. Yu., Kahllichuk M. Yu. Conflict-Related Sexual Violence as a War Crime and a Weapon in the War of the Russian Federation Against Ukraine: Criminal-Legal and Criminological Aspects.

The article provides a comprehensive analysis of conflict-related sexual violence (CRSV) as one of the most severe war crimes in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The authors examine the use of this form of violence as a weapon of war aimed at terrorizing, humiliating, and demoralizing the civilian population. Particular attention is paid to the criminal-legal aspects of qualifying conflict-related sexual violence under Ukraine's national legislation, the analysis of international humanitarian law norms such as the Geneva Conventions and the Rome Statute of the International Criminal Court, and their implementation into national legislation. The article also examines the incorporation of CRSV provisions in the current Criminal Code of Ukraine, as well as in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. The authors further investigate the criminological features of CRSV as a phenomenon, including its systemic nature in armed conflicts, certain quantitative and qualitative indicators of this crime, and ways to counteract CRSV both before and after its commission. In addition to legal and criminological analysis, the article explores the impact of conflict-related sexual violence on victims, their families, and communities. The authors emphasize the need to establish effective mechanisms for legal, social, and psychological assistance to survivors. In conclusion, the article provides recommendations for improving criminal-legal regulation, enhancing international cooperation, and implementing measures to prevent sexual violence in armed conflicts. In particular, it highlights the importance of thorough investigations of such crimes, holding perpetrators accountable, and establishing rehabilitation programs for survivors.

Keywords: sexual violence, war crime, crime prevention, criminal-legal qualification.